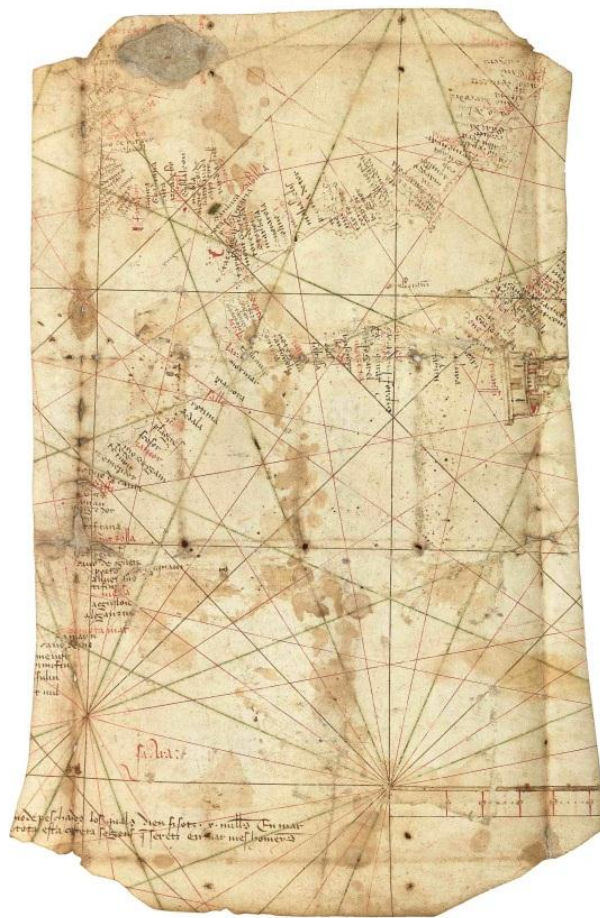

La carta portolana de Guillem Soler (s.XIV)

Un tresor patrimonial de la cultura catalana adquirit per l'Ajuntament de Barcelona

Dossier de premsa

5.9.2014

La carta portolana de Guillem Soler: excepcionalitat i característiques

L'Ajuntament de Barcelona ha adquirit una carta portolana del mestre cartògraf Guillem Soler (s. XIV) a la casa Daniel Crouch Rare Books de Londres.

El fragment adquirit per la ciutat de Barcelona és **un dels únics deu exemplars supervivents arreu del món de la producció cartogràfica catalana del segle XIV**. Per altra banda, dels 43 testimonis catalans medievals supervivents, només un, la carta de Gabriel de Vallseca de 1439 (propietat de la Biblioteca de Catalunya, però cedida en comodat al Museu Marítim de Barcelona), es conservava fins ara dins la Península Ibèrica. Era l'única obra que, *in extremis*, va ser lliurada de l'exili que havien patit totes les altres, gràcies a una subscripció pública que, entre 1917 i 1922, va permetre a l'Institut d'Estudis Catalans acabar de pagar l'elevada suma de diners —60.000 pessetes de l'any 1917— que calien per evitar que fos exportada a França.

Així doncs, fins avui, no es conservava un sol testimoni de la reconeguda cartografia catalana del segle XIV ni a Catalunya ni a tota la resta de la Península Ibèrica. Es tracta d'un material molt rar i poc assequible: la darrera venda d'un exemple similar de carta portolana del segle XIV fou a la casa de subhastes Sotheby's el 1980, i es tractava d'una peça itàlica, no d'una carta catalana.

Hi ha diversos aspectes que subratllen la peculiaritat i rellevància d'aquest fragment. El primer que, per la comparació sistemàtica de l'escriptura, de la toponímia, de l'escala gràfica i de la representació de la ciutat de Tlemecen que porta, pot ser atribuït amb certesa al taller d'un cartògraf mallorquí ben conegut, el del mestre cristià Guillem Soler. Guillem va ser el fundador d'una nissaga de cinc generacions de cartògrafs cristians, la dels Soler, que va fer la competència al taller del jueu Cresques Abraham (l'autor del mític *Atles català*) i del seu fill i continuador Jafudà Cresques, convertit al cristianisme amb el nom de Jaume Ribes.

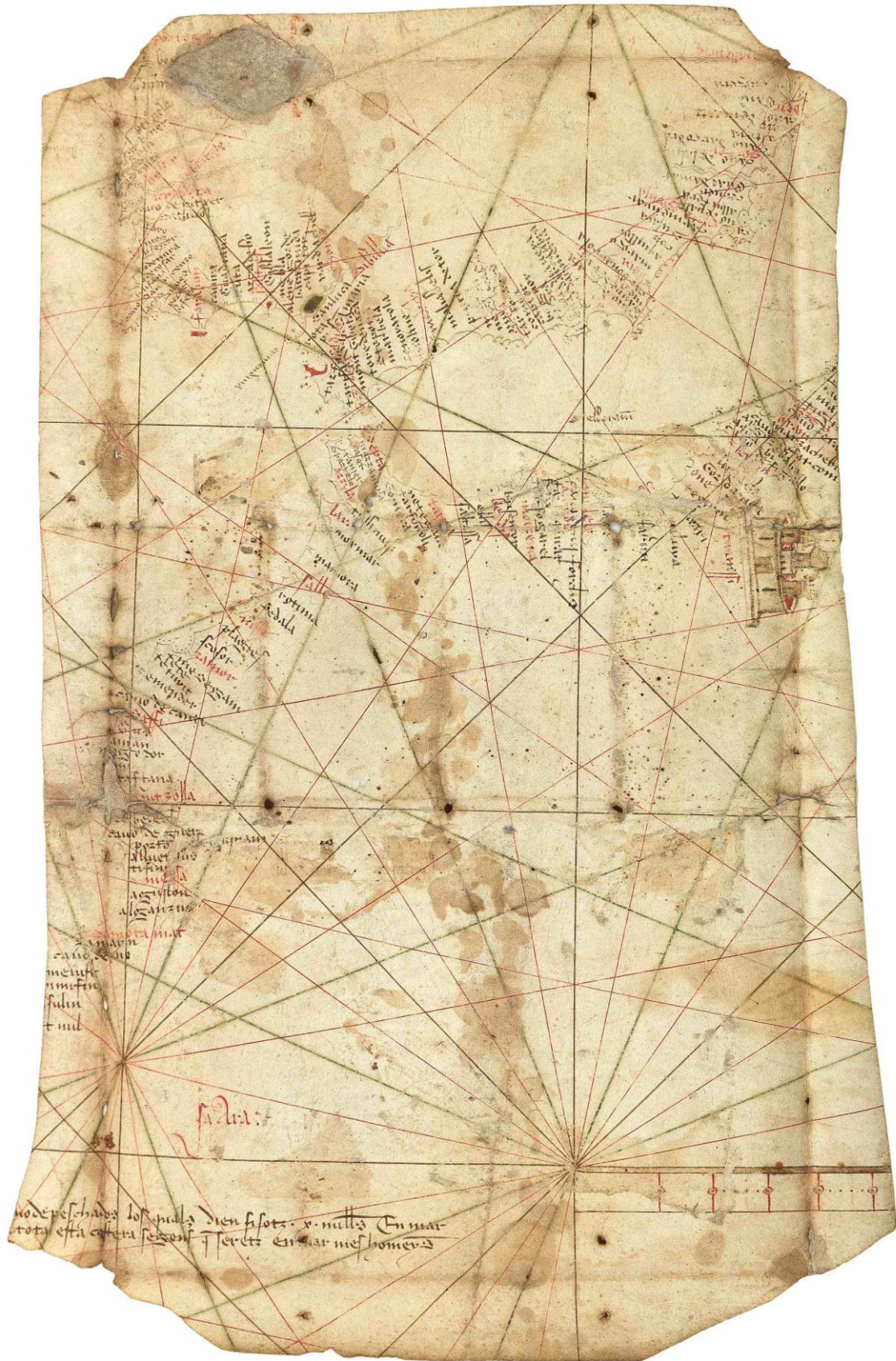
Del cartògraf Guillem Soler, documentat en actiu a Mallorca entre 1368 i 1400, només es coneixien fins ara dues cartes nàutiques: una utilitària conservada a l'Archivio di Stato di Firenze (datada l'any 1385), i una altra conservada a la Bibliothèque Nationale de France (signada, però sense datar). Tanmateix, la comparació de la toponímia del fragment adquirit per l'Ajuntament de Barcelona amb la que presenten aquestes altres dues cartes, i amb la que inclou l'*Atles català* de 1375, indiquen que es tracta d'una peça més antiga, coetània de l'*Atles català* o fins i tot algun any anterior. Es tracta, doncs, de l'obra més antiga del taller de Guillem Soler que ha pervingut, i d'un dels primers testimonis de cartografia nàutica catalana que han aconseguit sobreviure fins al segle XXI.

Fins ara, la ciutat de Barcelona conservava, gràcies a la subscripció pública iniciada per l'Institut d'Estudis Catalans, l'única carta nàutica catalana medieval de la Península Ibèrica, la de Gabriel de Vallseca de 1439. Malgrat la seva gran espectacularitat visual i la seva inqüestionable rellevància artística, per aquelles dates ja feia un segle que la cultura catalana produïa i exportava obres de cartografia nàutica, la immensa majoria de les quals no pertanyien, a més, al sector de les obres de luxe que la carta de Vallseca representa.

Les obres de luxe, per la seva espectacularitat i per haver-se conservat a contexts palatins o eclesiàstics, han arribat bastant ben representades a l'època contemporània, malgrat que, en realitat, van ser una excepció productiva. **Al contrari, les cartes utilitàries, com el fragment que ara ha adquirit l'Ajuntament de Barcelona, ben poques vegades han aconseguit sobreviure completes, i no gaire més sovint de manera fragmentària, tallades i reaprofitades com a material de relligadura de llibres posteriors, com en aquest cas.**

Aquest fragment de carta portolana ve a omplir, doncs, un gran buit patrimonial, en posar davant dels ulls de l'espectador el que va ser realment la norma productiva de la cartografia catalana medieval: una gran quantitat de cartes utilitàries relativament barates que, per això mateix, es van difondre extraordinàriament ja durant el mateix segle XIV, i que van constituir una de les aportacions més rellevants de la cultura catalana medieval al patrimoni cultural de la Humanitat. Així ho van saber reconèixer immediatament estrangers tan il·lustres com el matemàtic, astrònom i poeta toscà Paolo dell'Abaco, el qual, l'any 1350, no va dubtar a fer servir la denominació "*mappamondo da Maiolica*" per identificar davant dels seus lectors la nova tècnica cartogràfica que la cultura catalana distribuïa des del port de Ciutat de Mallorca.

Aquesta carta passarà a formar part del fons de l'**Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona**, i **s'exposarà durant el 2015** juntament amb una reproducció a gran escala de la carta produïda gràcies a la **col·laboració de Hewlett Packard**.

Fotografia de la carta portolana de Guillem Soler (312 x 209 mm)

FITXA TÈCNICA

Objecte: fragment tallat de l'angle inferior dret (esquerre de l'espectador) d'una carta portolana baix-medieval mallorquina amb xarxa de vents de doble epicentre. Segons es pot deduir mitjançant la projecció de la característica xarxa de vents tricolor (negre, vermell i verd) que porta, va ser separat d'una carta portolana que amidava originalment uns 64 cm d'amplada per uns 105 cm de llargada.

Abast geogràfic de la representació: el fragment inclou la representació cartogràfica de la part meridional de la península Ibèrica (al sud de les ciutats d'Oporto, per l'oest, i de València, per l'est), i de la costa nord-occidental d'Àfrica entre les immediacions de l'Ouēd Chebeïka ([*all-ue*]t-mil en la forma antiga retolada sobre el fragment; al sud de la població marroquina d'El Ouatia), i la Bahia de Taddert (*t[adra]* sobre el fragment; a l'est de la ciutat algeriana d'Orà).

Mides del fragment: 312 x 209 mm.

Matèria del suport: pergamí; reutilitzat posteriorment com a material de relligadura per a enquadrar un volum de format en 1/8 (uns 16'5 x 11 x 6'5 cm).

Context de procedència: per la banda de darrere, tot coincidint amb la zona que hauria correspost al lloc del volum que relligava, porta un títol en llatí i escriptura sensiblement més tardana que diu *Flores Teologiarum Questionum*. Aquest títol podria correspondre a la coneguda obra teològica del que va ser professor de la Universitat de València i, a partir de 1586, també bisbe de la diòcesi sarda de Bosa, fra Josep Anglès (Josephus Angulo en la forma llatinitzada). Aquella obra portava per títol complet *Flores Teologiarum Questionum in quartum librum sententiarum*, i va ser publicada per primera vegada a Sardenya, l'any 1575. Tot seguint les pràctiques de l'època, el títol hauria restat reduït a les primeres paraules, davant la manca d'espai sobre el lloc del volum per poder copiar-lo sencer.

Llengua: la toponímia està retolada amb el català farcit de ligurismes característic de les cartes portolanes mallorquines de la segona meitat del segle XIV (predomina, per exemple, l'ús de la forma lígur *cauo* en lloc de la catalana *cap*). La llegenda que apareix en la part inferior, com també ocorre en la resta de cartes del període, ha estat copiada en català oriental de Mallorca.

Esriptura: gòtica minúscula cancelleresca catalana de la segona meitat del segle XIV bastant cal·ligràfica.

Motius ornamentals: el fragment presenta una representació genèrica de la ciutat islàmica de Tlemecen. Pintada amb tinta negra i vermella, ha estat dissenyada com un clos de muralla amb porta central, dins la qual es veu un minaret culminat amb cúpula entre dos torres amb merlets.

Escala i escala gràfica: a més de la xarxa de vents tricolor característica de les cartes portolanes, el fragment presenta, en el seu angle inferior esquerre (dreta de l'espectador) un tros de l'escala gràfica. Entre una doble línia horitzontal acolorida superior i una línia horitzontal senzilla inferior, són visibles quatre divisions d'aproximadament 1 cm de longitud cadascuna delimitades per verticals vermelles. Seguint el sistema habitual de l'època, cada divisió equival a 50 milles, i una divisió buida s'alterna amb una altra unitat d'escala subdividida, mitjançant 6 punts negres, en cinc unitats menors (equivalents a 10 milles cadascuna). Això significa que la carta nàutica va ser feta a una escala mitjana pretesa d'entre 1:6.000.000 i 1:6.500.000, la més comuna entre les cartes portolanes del període pervingudes. La presència d'un gran rectangle d'espai completament en blanc sota l'escala és un tret peculiar a destacar.

Les cartes portolanes

Les cartes portolanes són els primers mapes vertaderament realistes coneguts. Van aparèixer entrat ja el segle XIII, quan el renaixement del gran comerç marítim mediterrani capitanejat pels nord-italians i els catalans al llarg del segle anterior havia permès reunir una gran quantitat d'informació geogràfica sobre la conca mediterrània; particularment sobre les distàncies que, en línia recta, separaven uns llocs litorals dels altres seguint una de les direccions marcades per la brúixola. L'obertura de l'estret de Gibraltar al tràfic marítim mediterrani en les dècades centrals del segle XIII permeté incorporar progressivament la representació de les costes atlàntiques del nord d'Àfrica i del vessant atlàntic del continent europeu.

Naixia d'aquesta manera la primera imatge versemblant de l'espai viscut que és la carta portolana, i que es pot diferenciar fàcilment de la resta de mapes antics perquè sempre està traçada sota una característica teranyina tricolor de ratlles que representen els 32 vents o direccions que podia indicar la brúixola.

La carta portolana havia estat concebuda específicament per facilitar la navegació — per això els medievals l'anomenaven “carta de navegar”—, però acabaria revolucionant la manera de percebre i de gestionar l'espai geogràfic de les societats medievals occidental, bizantina i islàmica a tots els nivells.

Sobre l'estructura central d'aquest traçat revolucionari es van hibridar, ja en els anys vint del segle XIV, els dissenys cartogràfics d'una Àsia i d'una Àfrica remotes heretats d'època grecoromana i, per això mateix, molt menys realistes. En no haver estat encara circumnavegats, aquells espais llunyans no podien ser representats segons la nova tècnica cartogràfica. Les descripcions dels viatgers que en retornaven — particularment la més difosa, la de Marco Polo— van anar aportant, però, dades que estimulaven l'interès dels occidentals per aquells territoris, i que els cartògrafs tractaren d'anar introduint.

Finalment, un grup reduït de tallers molt productius i estratègicament concentrats als tres grans ports de redistribució de Gènova, Venècia i Mallorca, van difondre amb força tots aquells nous patrons cartogràfics per la Mediterrània i per l'Europa atlàntica, fent de les obres de cartografia portolana també els primers mapes de la història que van gaudir d'una important difusió social, almenys pel que fa als nuclis urbans litorals.

L'Escola cartogràfica mallorquina

En aquest procés creatiu la cultura catalana comença sent una primera perifèria directament irradiada per un potentíssim epicentre situat a la Itàlia nord-occidental. Tanmateix, i a diferència del que va passar en uns altres àmbits, la cultura catalana no es va limitar a rebre i reproduir els nous models. Al contrari, els va digerir completament i, en aquell gran centre neuràlgic de les rutes marítimes mediterrànies que era la ciutat portuària de Mallorca, els va transformar en un producte propi que va continuar desenvolupant.

Les proves més evidents d'aquella vertadera interiorització van ser, d'una banda, la traducció al català del contingut toponímic i textual dels patrons itàlics originals i el seu enriquiment progressiu amb elements específicament catalans; un procés que es comença a documentar a partir dels anys centrals del segle XIV, i que assoleix la seva fita mítica en el famós *Atlas català* del 1375 conservat a la Bibliothèque Nationale de París (ms. Espagnol 30). De l'altra, la generació d'una indústria artesanal autòctona constituïda per diversos tallers familiars específicament dedicats a la reproducció seriada d'obres de cartografia nàutica a partir dels patrons disponibles. Els mestres que van regentar aquells obradors són els que conformen el que anomenem *l'Escola cartogràfica mallorquina*, malgrat que alguns d'ells també van treballar temporalment a la ciutat de Barcelona.

El ventall productiu català d'obres de cartografia nàutica va ser ampli i divers. Des d'un punt de vista geogràfic abastava des de cartes nàutiques parcials que només representaven un sector concret de la costa mediterrània fins als mapamundis, en els quals figurava tot l'ecumene o món conegut. Des d'una perspectiva qualitativa, artística i econòmica, la documentació i la literatura baix-medievals indiquen que la producció d'aquells tallers va incloure diversos milers de cartes nàutiques sense decorar, que eren venudes als mariners i mercaders al moderat preu de dues lliures de "rals menuts" la peça (uns trenta sous barcelonesos), equivalents al salari d'uns deu dies de treball d'un oficial nàutic mercant.

També inclogué alguns centenars de cartes nàutiques decorades amb banderes, vinyetes de ciutats i miniatures de sobirans africans i asiàtics, per les quals es pagaven, segons el nivell de riquesa ornamental, entre els 80 i els 150 sous barcelonesos. I algunes desenes de mapamundis monumentals, com ara *l'Atlas català* de 1375 o el *Mapamundi català estense* de 1463, decorats amb gran abundància d'or i de miniatura, i podien costar més de 1.600 sous barcelonesos la unitat, atès que requerien materials molt cars i diversos mesos de treball exclusiu.

Una cultura material escassa i dispersa

Una gran part de totes aquestes obres cartogràfiques catalanes produïdes en els tallers mallorquins va ser destinada a l'exportació. Les cartes catalanes van arribar així a ser venudes a llocs tant distants com Alexandria o Flandes, als quals ben poques vegades havia arribat —ni tornaria a arribar després— una presència quotidiana tant directa de la cultura catalana.

Tanmateix, de tota aquella immensa producció, i malgrat haver estat tan difosa geogràficament, només han arribat als nostres dies un grapat de testimonis. Només 43 peces o fragments copiats en català que han aconseguit sobreviure al pas dels segles. D'aquests 43 testimonis directes, 33 són, a més, obres d'entrat ja el segle XV, i solament 10 —incloent-hi en el còmput la carta portolana de Guillem Soler que acaba d'adquirir la ciutat de Barcelona i el mític *l'Atles català*— són peces datades o datables en el segle XIV. D'aquestes 43 obres, només un exemplar de carta de luxe, la citada de Gabriel de Vallseca, i ara també aquest fragment de carta utilitària, continuen habitant en els territoris de la cultura que els va generar; tots els altres han acabat en col·leccions estrangeres, des de Turquia fins als Estats Units.

**Ajuntament
de Barcelona**

Institut de Cultura de Barcelona
Departament de premsa
La Rambla, 99. 08002 Barcelona
Telèfon 933 161 069
Correu electrònic premsaicub@bcn.cat
Imatge disponible a l'enllaç
<https://eicub.net/?grup=cartaportolana>